ORUN

2026 | 2 | 43-55
Başvuru / Received: 13.01.2026
Kabul / Accepted: 24.04.2026
DOI: 10.65552/orun.2026.2.003

e-ISSN: 3108-3811
orundergisi.com

kafademi

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE AÇIK ERİŞİM / OPEN ACCESS

TDK *Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı*'ndaki Musiki Terimlerinin Tarif ve Şevahit Açısından Değerlendirilmesi

An Evaluation of Musical Terms in the Turkish Language Association's *Güncel Türkçe Sözlük and Kubbealtı Lugatı* Regarding Definitions and Attestations

Ali CANÇELİK[a]

[a]Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Kocaeli, Türkiye.
e-posta: ali.cancelik@kocaeli.edu.tr

ÖZ

Sözlükler, bir dilin söz varlığını korumanın yanı sıra toplumun kültürel birikimini ve düşünce dünyasını yansıtan temel başvuru eserleridir. Toplumun kültürel ve bilimsel birikimini yansıtma konusunda gerek genel sözlüklerin gerekse uzmanlık sözlüklerinin sürekli güncellenmeye ve zenginleştirilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük* ile *Kubbealtı Lugatı*'nda yer alan bazı musiki terimleri incelenmiştir. Söz konusu sözlüklerde, teknik ve nazarî yapıya sahip alanlara ait terimlerin tarifinde özellikle "fasıl" (ayırt edici özellik) ve "şevahit" (tanıklı örnekler) bakımından bazı eksiklikler görülmektedir. Çalışma, ilgili terimleri tarif kriterlerine göre değerlendirerek bu eksiklikleri göstermeyi ve giderilmelerine yönelik tekliflerde bulunmayı hedeflemektedir. Araştırma kapsamında, Ali CANÇELİK'in *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil* adlı eserinde A harfi altında yer alan *acem*, *agâze*, *ahenk*, *araban*, *arazbar* ve *aşîrân* terimleri ele alınmıştır. Teknik verilerin doğrulanması ve tariflerin yapılandırılmasında Yılmaz ÖZTUNA'nın *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*'nden faydalanılmıştır. İnceleme sonunda her bir terim için sözlükçülük ilkelerine uygun tarif teklifleri sunulmuş, klasik şiir metinlerinden seçilen şevahitlerle bu tekliflerin tarihî ve edebî kullanım zemini desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler
Türk musikisi • sözlük bilimi • tarif • fasıl • şevahit • makam

ABSTRACT

Dictionaries are fundamental reference works that preserve a language's vocabulary while reflecting a society's cultural heritage and intellectual world. Both general and specialized dictionaries need to be updated and enriched in order to accurately represent cultural and scientific accumulation. In this context, this study examines selected musical terms in the Turkish Language Association's *Güncel Türkçe Sözlük* [Daily Turkish Dictionary] and *Kubbealtı Lugatı* [The Dictionary of the Kubbealtı]. These dictionaries reveal certain deficiencies in defining terms belonging to technically and theoretically complex fields, especially with regard to *fasıl* [differentia] and *şevahit* [attested examples]. The study aims to evaluate the relevant terms according to the criteria of lexicographical definitions and to propose ways of addressing these deficiencies. Within this scope, the study analyzes the terms *acem*, *agâze*, *ahenk*, *araban*, *arazbar*, and *aşîrân*, which appear under the letter A in Ali CANÇELİK's *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil* [Music in 18th-Century Classical Turkish Poetry: Composer, Terminology, and Analysis]. The study also uses Yılmaz ÖZTUNA's *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* [Encyclopedia of Turkish Musical Concepts and Terms] for technical verification and for restructuring the proposed definitions. As a result, the study presents newly proposed definitions that are compatible with lexicographical principles, supporting these with attested examples selected from classical poetry.

Keywords
Turkish music • lexicography • definition • differentia (fasıl) • attested examples (şevahit) • maqam (makam)

CANÇELİK, Ali. "TDK *Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı*'ndaki Musiki Terimlerinin Tarif ve Şevahit Açısından Değerlendirilmesi". *Orun*, 2. sy. (2026): 43-55.
https://doi.org/10.65552/orun.2026.2.003

Giriş

Sözlükler, bir dilin söz varlığını muhafaza eden başvuru kaynakları olmanın ötesinde, ait oldukları toplumun kültürel birikimini ve düşünce dünyasını yansıtan temel eserlerdir. Hazırlanış teknikleri bakımından uzmanlık gerektiren bu eserler, hedef kitlelerine ve hazırlanış amaçlarına göre farklı yöntemlerle kurgulanmaktadır.[1] Sözlük biliminde madde başlarının tanımlanması süreci, yani "tarif", sadece bir kelimenin karşılığını vermek değil, o kelimenin işaret ettiği kavramın zihindeki hakikatine erişme çabasıdır.[2]

Mantık ilminde tarif, kendisinin bilinmesi başka bir şeyin bilgisini gerektiren sözdür ve zihinde hazır olan tasavvurlardan henüz hazır olmayan yeni tasavvurlar elde etmek için insanın kullanacağı yegâne araçtır. Sözlük biliminde ise tarif süreci, bir nesnenin veya kavramın "cinsini" (ait olduğu sınıfı) belirleyip onu benzerlerinden ayıran "fasıl"larını (özgün niteliklerini) ortaya koyma sürecidir. Klasik mantık çerçevesinde şekillenen "analitik tanım"[3] usulünde, bir tarifin "hadd-i tam" (tam tanım) vasfını taşıyabilmesi için yakın cins ile yakın faslın bir arada verilmesi, yani tanımın "efradını cami ağyarını mâni" nitelikte olması gerekmektedir.[4]

Türk sözlükçülüğünün temel taşlarından olan Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük* ve *Kubbealtı Lugatı*, genel kullanıcıya hitap eden zengin muhtevalara sahip olmakla birlikte, musiki gibi teknik ve nazarî derinliği olan sahalara ait terimlerin tarifinde bazı eksiklikler barındırmaktadır. Çalışma konumuz olan musiki terimlerinin tariflerinde, kavramı benzerlerinden ayıran teknik özellikler (fasıl) ve bu terimlerin edebî metinlerdeki kullanım bağlamlarını belgeleyen tanıklar (şevahit) bakımından yetersizlikler görülmektedir. Genel sözlükler, uzmanlık alanlarına giren bu terimleri tanımlarken çoğu zaman kavramları yalnızca yakın anlamlılarıyla eşleştirmekte veya teknik hakikati tam yansıtmayan eksik tasvirlerle yetinmektedir.

Bu çalışma, söz konusu iki temel sözlükte yer alan musiki terimlerini tarif ve şevahit eksiklikleri açısından YAYLA tarafından ortaya konan ilkelere dayanarak incelemeyi amaçlamaktadır.[5] İnceleme kapsamında, Ali CANÇELİK'in *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde*

[1] Serdal KARA, "Türkçe Sözlük ile Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11, 2. sy. (2019): 790.

[2] Yasin YAYLA, "Klasik Mantık ve Sözlük Bilimi Çerçevesinde Tarifin İlkeleri", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi), 12. sy. (Eylül 2023): 915, https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1331235.

[3] Yasin YAYLA ve Nurullah KARACA, "Sözlük Bilimi ve Üretken Yapay Zekâ: Madde Başlarının Tarifleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *Orun* (Kırklareli), 1. sy. (2025): 38-39, https://doi.org/10.65552/orun.2025.1.003.

[4] Ömer TÜRKER, "Tarif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40:28, https://islamansiklopedisi.org.tr/tarif.

[5] YAYLA ve KARACA, "Sözlük Bilimi ve Üretken Yapay Zekâ", 37-79; YAYLA, "Klasik Mantık ve Sözlük Bilimi Çerçevesinde Tarifin İlkeleri", 915-936.

Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil adlı eserinde saptanan A harfi ile başlayan terimler (*acem, agâze, âhenk, araban, arazbar* ve *aşîrân*) mercek altına alınmaktadır.[6] Hem makam hem de perde adı taşıyan terimlerde anlam ayrımları gözetilmiş; değerlendirmede özellikle musiki terminolojisi bakımından ayırt edici olan kullanımlar esas alınmıştır. Teknik verilerin doğrulanması ve tariflerin yapılandırılmasında ise Yılmaz ÖZTUNA'nın *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* adlı eserinden faydalanılmıştır.[7] Yapılan inceleme sonucunda, tespit edilen tarif boşluklarının doldurulması ve terimlerin klasik şiir metinlerinden seçilen yeni şevahitlerle desteklenmesi hedeflenmektedir.

Musiki Terimlerinin Tarif Unsurları Açısından İncelenmesi

Acem

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: "Arapça *'acem*, *isim*, *müzik* Klasik Türk müziğinde kullanılan birleşik bir makam. 2. *isim* Portenin beşinci çizgisine yazılan fa notasının adı."[8]

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*): "i. (< Ar. *'acem*) 1. Mûsikîmizde acem perdesi üzerindeki çargâh beşlisiyle beyâtî makāmının birleşmesinden meydana gelen ve dügâh (la) perdesinde karar kılan birleşik makam: Ebedî hasret ve yolculuk, nevânın veya rastın veya acemin daha hafif veya sâdece değişik bir perdesinde yeniden başlıyordu (Ahmet H. Tanpınar)."[9]

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: "Türk mûsikîsinde bir mürekkep makam. (Ar. "yabancı, İranlı" mânâsına geliyor). Mûsikîmizin en eski makamlarından biridir. Eskiden pek çok kullanılmakla beraber, son bir iki asırda az istimal edilmiştir. Acem-Aşîrân makamı (acem-aşîrân üzerinde Çârgâh) ile Bayatî makamından müteşekkildir.

Terkibindeki her iki dizi gibi inicidir. Donanımına Bayatî gibi si koma bemolü (segâh) konur. Acem-Aşîran geçen yerlerde bu ârıza bekarlaştırılıp si küçük mücenneb bemolü (kürdî perdesi) kullanılır. Zaten tiz sekizlide tiz segâh yerine sünbüle daha çok geçer. Bayatî ve Acem-Aşîran karışık seyreder. Bayatî ile dügâh (lâ) perdesinde kalır (durak). Güçlüsü Bayatî gibi nevâ (re) perdesidir. Acem-Aşîran beşlisinin durakları olan acem (fa) ve çârgâh (do) perdelerinin ehemmiyeti ikinci derecededir. Bu makamdan elimizde 150 parça eser bulunduğu tesbit edilmiştir. (Makamlar arasında 44.)"[10]

---

[6] Ali CANÇELİK, 18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil (Konya: Entropi Akademi, 2023).

[7] Yılmaz ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000).

[8] TÜRK DİL KURUMU. *Güncel Türkçe Sözlük*. sozluk.gov.tr, Erişim: 09 Aralık 2026. https://sozluk.gov.tr/?kelime=acem.

[9] İlhan AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1. bs. (İstanbul: Kubbealtı, 2005), 5.

[10] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 1.

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

TDK, maddeyi musiki terimi (makam) ve nota/perde adı olarak iki anlam düzeyinde ayırmakla birlikte makamın teknik yapısına dair ayrıntı vermez; ayrıca herhangi bir kullanım örneği veya şevahit sunmaz.

Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük), "acem perdesi üzerindeki çargâh beşlisi" ve "beyâtî makamı" unsurlarını belirterek makamın teknik yapısını TDK'ya göre daha belirgin biçimde ortaya koyar. "Misalli" niteliği gereği Ahmet Hamdi TANPINAR'dan aktardığı örnekle kelimenin edebi dildeki kullanımını da somutlaştırır.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, en ayrıntılı ayırt edici unsur bilgisini sunar. Makamın sadece yapısını değil; inici karakterini, donanımındaki perdeleri (si koma bemolü/segâh), durağını (dügâh) ve güçlüsünü (nevâ) belirterek teknik sınırlarını çizer. Şevahit sunmasa da bu makamdan elde yüz elli eser bulunduğunu ve makamlar arasında kullanım sıklığı bakımından kırk dördüncü sırada yer aldığını bildirerek repertuvara dayalı istatistikî bir veri verir.

Tarif teklifi: **acem** (< Ar. *'acem*) *isim, müzik*. Klasik Türk musikisinde, acem (fa) perdesindeki çargâh beşlisi ile bayatî makamının birleşmesinden oluşan, dügâh (la) perdesinde karar kılan ve genellikle inici karakter gösteren mürekkep makam.

mutrıbların her rûz u şeb kılsınlar âheng-i tarâb

ammâ usûli feth ü darb olsun makâmı hem 'acem (Nedîm: *Dîvân*: k. 35/5.)

[=Sazendelerin ve hanendelerin, gece ve gündüz çalıp söylesinler ama çaldıkları eserlerin usulü feth ü darb, makamı ise acem (makamı) olsun.]

gâh göster hevâ-yı evce çıkup

nicedür nagme-yi 'ırak u 'acem (Yahyâ Nazîm: *Dîvân*: tb. 32/1, 8.)[11]

[=Bazen ırak ve acem makamlarında evc perdesine geçki yap ve bu nağmelerin nasıl olduğunu göster.]

Agâze

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: Âgâze terimi bulunmamaktadır.

Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük): "i. (< Fars. *āġāz'dan āġāze*) Mûsikîye, âhenge başlama; fasıldan önce yapılan giriş, okuyucunun şarkıya başlaması. *Âgâzesi gerçi kim nihâvend / Ammâ ki karârı ısfahandır* (Nedim'den). *Dehri etti cây-ı raks âgâze-i bang-i sürûr / Çarhı kıldı pür-tanin âvâze-i çeng-i garam* (Üsküdarlı Hakkı Bey)."[12]

[11] Ali CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil* (Konya: Entropi Akademi, 2023), 55-56.

[12] AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 15.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: ÖZTUNA'da âgâze terimi tek başına bulunmamakta, âgâze-i kâbili içinde verilmektedir: "Âgâze-i Kâbilî ("Âgâze" Farsça'da "hânendenin tegannîye başlaması" mânâsındadır; Kâbil, şimdi Afganistan'ın başkenti olan şehirdir; eskiden "Kâbul" da denmiştir.) Türk Mûsikîsi'nde en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur (Hızır b. Abdullah, Edvâr)."[13]

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

Kubbealtı, terimi genel bir musiki eylemi olarak ele almış; musikiye başlama, fasıl öncesi yapılan giriş ve hânendenin şarkıya girişi gibi anlam katmanlarını ayırmıştır. Nedim ve Üsküdarlı Hakkı Bey gibi klasik üslup şairlerinden beyitler aktararak kelimenin edebî dildeki ve musiki kültüründeki yerini örneklendirmiştir.

ÖZTUNA, kelimeyi tek başına bir madde başı yapmak yerine "Âgâze-i Kâbilî" terkibi içinde ele alır. Kelimenin teknik anlamını "hânendenin tegannîye başlaması" şeklinde belirler ve musiki terimi kimliğinin yanı sıra tarihî bir mürekkep makamın kurucu unsuru olarak konumlandırır. Edebî bir şahit sunmak yerine terimin musiki tarihindeki varlığını Hızır b. Abdullah'ın *Edvâr*'ına atıfla destekler.

Tarif teklifi: **Âgâze** (< Far. *āǧāz*'dan) *isim, müzik.* Musikide bir esere veya fasla başlama; hânendenin tegannîye yahut şarkıya giriş anı.

iki meh-pâre birden eyleyip şarkıya âgâze

hele meşrebce zevk ettim bugün ben bâr-ı dünyâda (İlhami/III. Selim: *Dîvân*: ş. 81/2)

[=İki ay yüzlü güzel, birlikte şarkıya başladılar. Ben ise (onları dinlemekle) şu cefa dünyasında gönlümce eğlendim.]

âgâzesi gerçi kim nihâvend

ammâ ki kararı ısfahândır (Nedim: *Dîvân*: tard. 5/X.)[14]

[=Başlangıç makamı, nihaventtir ama varış makamı, ısfahandır.]

Âhenk

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: "(a:henk), (Farsça *āheng*) *isim, müzik*. ezgi*:* "Tamtamların yeni ahengiyle raks başladı." Nâzım Hikmet"[15]

---

[13] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 5.

[14] CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki*, 56-57.

[15] TÜRK DİL KURUMU, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026, https://sozluk.gov.tr/?kelime=ahenk.

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*): "i. (< Fars. *āheng) isim, müzik.* 1. Kulağa hoş gelen ses uygunluğu, hoş sadâ, ezgi, nağme, terâne. *Sözün kudretini kelimelerin âhenginden beklerdi* (Ahmet Hâşim). *Üstâd elinde serteser âhenk olur lisan / Mızrâba ses verir kelimâtıyle tel gibi* (Yahyâ Kemal). 5. Sazlardaki perdelerin veya insan sesinin belirli bir sese göre ayarlanması, düzen, akort. *Cennette anıp Kâ'be-i dîdârını Dâvûd / Âheng-i hicâz ile dem-â-dem nağam eyler* (Yenişehirli Avnî'den). 6. mus. Konusu birlikte çıkan sesleri uyuşturmak olan mûsikî sistemi, armoni."[16]

*Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: "*Sazların kiriş, tel, boru gibi ses veren kısımlarının veya insan sesinin, belirli bir sese göre ayarlanması. Mûsikîmizde şu âhenkler kullanılmıştır:

Diyapazon'un lâ (dügâh) tonu:

1. Lâ / dügâh itibar edilirse Mansûr,
2. Si bemol / kürdî itibar edilirse Mansûr Mâbeyni,
3. Si koma bemolü / segâh itibar edilirse Şâh,
4. Do / çârgâh itibar edilirse Dâvûd,
5. Re bemol / hicâz itibar edilirse Dâvûd Mâbeyni,
6. Re / nevâ itibar edilirse Bolaahenk,
7. Mi bemol / hisâr itibar edilirse Bolaahenk Mâbeyni,
8. Mi / hüseynî itibar edilirse Sipürde veya Ahterî,
9. Fa (acem) itibar edilirse Müstahsen,
10. Fa diyez / evc itibar edilirse Müstahsen Mâbeyni,
11. Sol / gerdâniye itibar edilirse Kız neyi,
12. Lâ bemol / şehnâz itibâr edilirse Kız neyi Mâbeyni denilir."[17]

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, kelimeyi musiki bağlamında yalnızca "ezgi" anlamıyla verir; terimin teknik anlam alanı olan akort, düzen ve sistem boyutlarına girmez. Nâzım Hikmet'ten aktarılan modern edebî örnek, kelimenin genel kullanımını somutlaştırmakla birlikte teknik musiki anlamını açıklamakta sınırlı kalır.

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*), kelimeyi daha geniş ve katmanlı biçimde ele alır: ses uygunluğu/ezgi, akort/düzen ve armoni anlamlarını birbirinden ayırır. Ahmet Hâşim ve Yahya Kemal gibi modern klasiklerden verdiği örneklerle kelimenin estetik yükünü; Yenişehirli Avnî'den aktardığı örnekle de teknik kullanıma yaklaşan tarihî bağlamını gösterir.

[16] AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 22.

[17] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 7.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, en teknik ve uzmanlaşmış açıklamayı sunar. Kelimeyi genel anlamlarından ayırarak doğrudan "düzen/akort" kavramına odaklanır. Tanımı, ses veren unsurların belirli bir sese göre ayarlanması şeklinde daraltır ve bunu Mansûr'dan Kız Neyi Mâbeyni'ne kadar on iki ayrı âhenk türüyle sistematikleştirir. Burada edebî şahit yerine teknik sınıflandırma ve icra karşılıkları öne çıkar.

Tarif teklifi: **Âhenk** (< Far. *āheng*) *isim, müzik.* Sazların kiriş, tel, boru gibi ses veren kısımlarının veya insan sesinin belirli bir sese göre ayarlanması; akort, düzen. 2. *isim, müzik*. Türk musikisinde, diyapazonun lâ (dügâh) tonu esas alınarak belirlenen ve her birinin kendine mahsus ney karşılığı bulunan (Mansûr, Şâh, Dâvûd, Bolaahenk vb.) ses düzenlerinden her biri.

zühre-i çarh idemez anlara âheng-i sâz

nağme-i yek-târdur zîr ü bem-i evliyâ (Sakıb Dede: *Dîvân*: k. 9/3.)

[=Feleğin güzelleri bir araya gelse onların saz ahenkleri ile başka şey söyletmek isteseler de evliyaların en ince (telinden) en kalın (teline) kadar hepsinin nağmesi, aynı telden çıkar.]

pîr-i çengî-i muhâlif-nagamât-i gerdûn

sâz-kârında komaz kimsenün âheng-i nizâm (Sami: *Dîvân*: tar. 11/11.)[18]

[=O (Müezzin Çelebi), feleğin insanın işine gelmeyen işlerinin usta çalgıcısıdır ki kimsenin nizam ahengini kendi düzeninde bırakmaz, altüst eder.]

Araban

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: "*isim, müzik*, (araba:nı), (Arapça *'arabān*) Klasik Türk müziğinde neva perdesi üzerindeki bayati makamı seyrine uşşak dörtlüsü, hicaz beşlisine uşşak dörtlüsü ilavesinden meydana gelen bir makam."[19]

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*): "(Fars. *'arbāne* "def, dâire, zilli pullu mazhar"dan *'arabān*) Mûsikîmizde zengûle makāmının nevâ perdesindeki şeddi olan makam."[20]

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: "Arapân (Farsça'da "Arap" kelimesinin çoğulu, fakat Güneydoğu Anadolu'da kasaba isminden gelmesi daha muhtemel). Türk Mûsikîsi'nden bir şed makam. Şedd-i Arapân'ın bir sekizli tizde, yani yegâh yerine nevâ perdesinde kalan şeklidir. Zengûle makamının bu perdedeki şeddinden ibarettir. Elimizde bu makamdan 24 parça eser vardır (makamlar arasında 95.). Bazı Arapân eserler, güçlü olan dügâh (lâ) perdesinde durmakta ve do (çârgâh) natürel olarak (diyezsiz) kullanılmaktadır."[21]

[18] CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki*, 58.

[19] TÜRK DİL KURUMU, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026, https://sozluk.gov.tr/?kelime=araban.

[20] AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 61.

[21] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 13.

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, makamı yapısını oluşturan teknik unsurlar (uşşak dörtlüsü, hicaz beşlisi vb.) üzerinden tasvir eder. Bu madde özelinde herhangi bir edebî şahit veya kullanım örneği sunmaz.

Kubbealtı Lugatı, makamı zengûle makamı ile olan ilişkisi ve "şed" (transpozisyon) özelliği üzerinden tanımlar. Böylece makamı şed makamlar içinde konumlandırır. Etimolojik açıklamada Farsça *arbāne* (def, daire) kelimesine yer verilse de madde, musiki kullanımına dair edebî bir örnek içermez.

*Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedis*i, en geniş ayırt edici unsur bilgisini sunar. Makamı hem bir şed makam olarak tanımlar hem de Şedd-i Arapân ile arasındaki sekizli farkını (yegâh yerine nevâ) belirterek teknik sınırlarını kesinleştirir. Bu makamdan elde 24 eser bulunduğunu ve makamlar arasında 95. sırada yer aldığını bildirerek repertuvar verisi sunar. Bazı eserlerde güçlü perdesi olan dügâh (lâ) üzerinde durulması ve çârgâh (do) perdesinin natürel kullanılması gibi icra pratiklerini de aktarır.

Tarif teklifi: **Arapân/Araban** (< Far. *'arabān*) *isim, müzik*. Türk musikisinde, zengûle makamının nevâ perdesindeki şeddinden oluşan ve şedd-i arapân makamının bir sekizli tizdeki (yegâh yerine nevâ perdesindeki) karşılığı sayılan şed makam.

türkî-darb ile makâm-ı 'arabân

beste olsa urılur bu dil ü cân (Sami: *Dîvân*: mes. 3/39.)

[=Türkî-darb usulü ve araban makamı ile bir eser bestelense bu gönül ve can, o besteye hayran olur.]

arabâna gehî hicâz eyle

teşne şehnâzına senün 'âlem (Yahya Nazim: *Dîvân*: tb. 32-1/7.)[22]

[='Âlem senin araban makamında şehnaz (makamının perdelerini) kullanmana istekli ama sen bazen de hicaz (makamının perdelerini, seslerini) kullan.]

Arazbar

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: "*isim, müzik*, (arazba:rı), Arapça 'araż + Farsça bār. Türk müziğinde neva perdesi üzerindeki bayati makamı dizisi, çargâh üzerindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen birleşik bir makam."[23]

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*): "i. (< *'arażbār - 'arazbār*) *mus*. Mûsikîmizin nevâ perdesi (re) üzerindeki beyâtî makāmı dizisi, çargâh (do) üzerindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen en eski makamlarından biri."[24]

[22] CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki*, 59-60.

[23] TÜRK DİL KURUMU, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026, https://sozluk.gov.tr/?kelime=arazbar.

[24] AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 64.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: "Arazbâr Türk Mûsikîsi'nde kullanılan en eski mürekkep makamlardan biri. Elimizde 88 parça vardır (makamlar arasında 55.). Bayatî'nin nevâ (re) perdesindeki reddi ile râst beşlisi'nin çârgâh (do) perdesindeki şeddi ve uşşak dörtlüsü'nden mürekkeptir. Uşşak dörtlüsü ile dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlü birinci derecede Nevâda Bayatî'nin ve Çârgâh'da Rast'ın güçlüsü olan gerdâniye (sol), ikinci derecede de çârgâh (do)'dır. Donanımına mi için koma bemolü (dikhisâr) konur. Bu ârıza, makamı terkîb eden ilk iki dizide vardır. Nota içinde Nevâ'da Bayatî için si küçük mücenneb bemolü (kürdî), diğer iki dizi için de si koma bemolü (segâh) kullanılır."[25]

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, makamı yapısal bileşimi üzerinden tanımlar. Nevâ üzerindeki bayatî, çârgâh üzerindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsü unsurlarını belirterek teknik bir ayrım ortaya koyar. Bu madde özelinde herhangi bir kullanım örneği veya şahit sunmaz.

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*), TDK ile büyük ölçüde benzer bir yapısal tarif verir; buna ek olarak makamın "en eski makamlardan biri" olduğunu belirterek tarihî kimliğine işaret eder. Bu madde özelinde herhangi bir kullanım örneği veya şahit sunmaz.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, en ayrıntılı teknik açıklamayı sunar. Diğer sözlüklerin aksine yalnızca diziyi vermekle kalmaz; makamın mürekkep yapısını, durağını (dügâh/lâ), birinci derece güçlüsünü (gerdâniye/sol) ve ikinci derece güçlüsünü (çârgâh/do) belirtir. Donanımda kullanılan dikhisâr (mi koma bemolü) ile nota içinde bayatî ve rast bölümleri için değişen kürdî ve segâh perdelerinin kullanım farklarını açıklayarak teknik sınırları ayrıntılandırır. Bu madde özelinde edebî kullanım örneği sunmaz.

Tarif teklifi: **Arazbâr** (< Ar. *'araż* + Far. *bār*) *isim, müzik*. Türk musikisinin en eski mürekkep makamlarından biri olup nevâ perdesindeki bayatî dizisi ile çârgâh perdesindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen, dügâh perdesinde karar kılan makam.

düyek darbeyn-i hicrân hey meded kaddim kemân itdi

enîn-i âh-ı fürkat gâh 'arazbârda hezâr olsun (Priştineli Nûrî: *Dîvân*: k. 3/26.)

[=Ayrılığın iki darbesi, benim boyumu keman gibi iki büklüm etti; ayrılık ahlarım ve inlemelerim, bazen arazbar makamında şakıyan bülbül olsun.]

teşebbüs eyler isen şu'be-i 'arazbâra

olursun evc-i ni'âmda nagam ile magrûr (Sâkıb Dede: *Dîvân*: k. 3/29.)[26]

[=Arazbar makamında şarkı söyleyebilirsen, nimetlerin en üstünde nağmelerle mağrur olursun.]

[25] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 18-19.

[26] CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki*, 60-61.

Aşîrân

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*: Kelime bulunmamaktadır.

Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük): "i. (Ar.-Fars. [?] *'aşīrān*) Mûsikîmizde hüseynî aşîran makāmının ve perdesinin (mi) kısaltılmış şekli."[27]

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi: "Aşîrân (Ar. "*aşîr*=onda bir"). Hüseynî-Aşîrân perdesinin (mi) ve makamının kısaltılmış şekli. Ancak Kantemiroğlu (74), bu makamın râst (sol) perdesinde kaldığını yazar."[28]

Sözlük Tanımlarının Ayırt Edici Unsurlar ve Şevahit Açısından Analizi ve Karşılaştırılması

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'te aşîrân maddesi bulunmadığı için bu sözlük bakımından tarif ve şevahit değerlendirmesi yapılamamıştır.

Kubbealtı Lugatı (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*), terimi musiki bağlamında iki temel kullanıma ayırır: Hüseynî-aşîrân makamı ve Hüseynî-aşîrân perdesi. Kelimeyi bu iki kavramın kısaltılmış şekli olarak sınıflandırarak işlevsel bir ayırt edici unsur sunar; ancak paylaşılan madde metninde edebî bir örnek verilmemiştir.

Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, *Kubbealtı* ile benzer biçimde terimi hem perde (mi) hem de makam adı olarak açıklar; buna ek olarak Kantemiroğlu'nun makamın râst (sol) perdesinde kaldığına dair kaydını aktararak tarihî/nazarî bir ayrıntı ekler. Bununla birlikte madde, beyit yahut benzeri bir edebî şahit içermez.

Tarif teklifi: **Aşîrân** (< Ar. *'aşîr* 'onda bir' kökünden) *isim, müzik*. Türk musikisinde hüseynî-aşîrân perdesinin (mi) kısaltılmış adı. 2. *isim, müzik*. Hüseynî-aşîrân makamına icrada verilen kısa ad.

aşîrân sanma yârin bûselikdür gül gibi rûyu

güzellik tahtına ömrüm Süleymân-ı zamansın sen. (İlhâmî/III. Selim: *Dîvân*: ş. 77/3.)

[=Sevgilinin gül gibi yüzünü aşiran zannetme, o buseliktir. Sen, ömrümün güzellik tahtına (oturmuş) zamanın Süleymanısın.]

hem 'acem hûb ü 'aşîrânı da hûb

besteler anda ser-â-pâ mergûb (Sâmî: *Dîvân*: mes. 3/18.)[29]

[=(Onun) hem acem hem de aşiran makamını kullanması, çok güzeldir. Onun yaptığı besteler, çok rağbet edilen bestelerdir.]

---

[27] AYVERDİ, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 78.

[28] ÖZTUNA, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 22.

[29] CANÇELİK, *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki*, 61-62.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük* ve *Kubbealtı Lugatı*'nda yer alan acem, âgâze, âhenk, araban, arazbâr ve aşîrân musiki terimleri, sözlükçülük ilkelerinden olan "fasıl" (ayırt edici özellik) ve "şevahit" (tanıklı örnekler) kriterleri çerçevesinde tetkik edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde ulaşılan bulgular aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Teknik Tariflerdeki Kapsam Sınırlılığı: Genel sözlüklerin, musiki gibi teknik ve nazarî yapıyı haiz uzmanlık alanlarına ait terimleri tanımlarken, kavramları çoğunlukla yakın anlamlı kelimelerle eşleştirdiği veya genel tasvirlerle yetindiği görülmüştür. Özellikle makamların yapısal unsurları olan durak, güçlü, seyir ve perde özelliklerinin tariflerde yer almaması, terimin fasıl niteliğini, yani onu benzerlerinden ayıran özgün niteliklerini zayıflatmaktadır. Yılmaz Öztuna'nın *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*'nden elde edilen veriler, bu terimlerin "efradını cami ağyarını mâni" bir yapıya kavuşturulması için teknik ayrıntıların önemini göstermektedir.

Tanıklı Örneklerin (Şevahit) Bağlamsal Yetersizliği: İncelenen sözlüklerde, terimlerin edebî ve tarihî kullanımını belgeleyen şevahit unsurunun sınırlı kaldığı saptanmıştır. TDK'nın daha çok modern edebî metinlere odaklandığı, *Kubbealtı*'nın ise zengin bir misal kadrosu sunmasına rağmen bazı maddelerde teknik kullanım bağlamlarını yansıtan örneklere yer vermediği görülmüştür. Klasik şiir metinlerinden hareketle bu çalışmada sunulan yeni şevahitler, terimlerin yalnızca sözlük anlamlarını değil kültürel ve sanatsal derinliğini de belgelemektedir.

Sözlükçülük İlkelerinin Uygulanabilirliği: Yapılan analizler, musiki terminolojisinin genel sözlüklerde daha nesnel ve ilmî bir zemine oturtulması için sözlük bilimi ile uzmanlık alanlarına ait nazarî bilgilerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Mantık ilminde vurgulanan tarifin tamlığı ve ikame edilebilirliği ilkeleri, musiki terimlerinin tarifinde teknik bir hiyerarşi kurulmasına imkân tanımaktadır.

Sonuç olarak, genel amaçlı sözlüklerin musiki terimlerini tanımlarken uzmanlık verilerini sözlükçülük ilkeleriyle (fasıl ve şevahit) daha kapsamlı biçimde birleştirmesi, sözlüklerin ilmî niteliğini artıracaktır. Bu çalışmada önerilen tarif teklifleri ve klasik metinlerden seçilen şevahitler, musiki terminolojisinin yaşayan Türkçenin söz varlığı içinde daha teknik, nesnel ve doğru biçimde temsil edilmesine yönelik bir katkı sunmaktadır.

Kaynaklar

AYVERDİ, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 1. bs. İstanbul: Kubbealtı, 2005.

CANÇELİK, Ali. *18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Musiki: Bestekâr, Terminoloji ve Tahlil*. Konya: Entropi Akademi, 2023.

KARA, Serdal. "Türkçe Sözlük ile Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11, 2. sy. (2019): 790-808.

ÖZTUNA, Yılmaz. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

TÜRK DİL KURUMU. *Güncel Türkçe Sözlük*. sozluk.gov.tr, Erişim: 09 Aralık 2026. https://sozluk.gov.tr/?kelime=acem.

TÜRK DİL KURUMU. *Güncel Türkçe Sözlük*. sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026. https://sozluk.gov.tr/?kelime=ahenk.

TÜRK DİL KURUMU. *Güncel Türkçe Sözlük*. sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026. https://sozluk.gov.tr/?kelime=araban.

TÜRK DİL KURUMU. *Güncel Türkçe Sözlük*. sozluk.gov.tr, Erişim: 10 Aralık 2026. https://sozluk.gov.tr/?kelime=arazbar.

TÜRKER, Ömer. "Tarif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 40:28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011. https://islamansiklopedisi.org.tr/tarif.

YAYLA, Yasin. "Klasik Mantık ve Sözlük Bilimi Çerçevesinde Tarifin İlkeleri". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi), 12. sy. (Eylül 2023): 915-936. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1331235.

YAYLA, Yasin ve Nurullah KARACA. "Sözlük Bilimi ve Üretken Yapay Zekâ: Madde Başlarının Tarifleri Çerçevesinde Bir İnceleme". *Orun* (Kırklareli), 1. sy. (2025): 37-79. https://doi.org/10.65552/orun.2025.1.003.

Finansman Beyanı Bu araştırma; kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen sektörlerdeki fon kuruluşlarından herhangi bir özel hibe almamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayımlanmasıyla ilgili olarak herhangi bir muhtemel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Yazar Katkıları Bu makale tek yazarlıdır. Kavramlaştırma, metodoloji, araştırma, yazım ve düzenleme süreçlerinin tamamı yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Onayı Bu çalışma, birincil veri toplama (anket, görüşme, deney vb.) içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Funding Statement This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Declaration of Interests The author declares that there is no conflict of interest regarding the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions This is a single-authored article. Conceptualization, methodology, investigation, writing, and editing were all carried out by the author.

Ethics Approval This study did not involve primary data collection (surveys, interviews, experiments, etc.) and therefore did not require ethics committee approval.